

викладач кафедри
німецької філології
Черкаського національного
університету
імені Богдана Хмельницького

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Значну роль у різних напрямках гуманітарних наук у наш час відіграють гендерні дослідження. З'ясування ролі статей у розвитку культури, їх вираження у філософії, історії, мові, літературі, мистецтві дає змогу виявляти нові аспекти розвитку соціуму та глибше проникати у суть процесів, що відбуваються. Останнім часом лінгвістичні науки набувають антропоцентричного характеру, тому зросло значення індивідуальних параметрів людини. На перший план вийшло поняття гендерної характеристики людини, репрезентації її згідно з цим параметром у колективній свідомості етносу.

Існуючи у свідомості, формуючись у мові та реалізуючись через мовлення, гендер є одним із параметрів особистості. Гендер базується на понятті стать як біологічної субстанції та являє собою суспільно зумовлений розумовий конструкт. Саме він впливає на сприйняття базових оцінних компонентів мовної особистості.

Відомо, що найяскравішими фіксаторами культурно-національних еталонів і культурно значимих концептів, які передаються з покоління в покоління, є прислів'я. До таких концептів відносять «маскуліність» і «фемініність». З огляду на це, прислів'я німецької мови мають бути інформативними під час вивчення гендерних відносин [1, с. 134].

Слід констатувати активізацію як теоретичного, так і практичного інтересу до вивчення паремійного фонду мови. Досить продуктивно проводяться дослідження прислів'їв у соціокультурному, лінгвокультурному й історичному аспектах, зростає зацікавлення мовознавців зіставним аналізом паремій. Викликає інтерес паремійний фонд і для гендерних досліджень, оскільки дає чітке уявлення про гендерні стереотипи певної лінгвокультурної спільноти [2, с. 276].

Міждисциплінарне поняття «стереотип» знаходимо в термінологічних системах різних наук. У мовознавстві стереотипи розглядаються як відбитки специфічних особливостей суспільної дійсності, які існують у свідомості мовців. Вчені-психолінгвісти пов'язують ментальну сторону стереотипу з діяльністю людей та досліджують стереотипи рас, груп (В. Писарек, К. Писаркова). Прихильники етнокогнітивного напрямку розглядають стереотип у ширшому значенні. Вони пов'язують це поняття з мовною картиною світу у цілому (Ж. Бартмінський, А. Белова, Х. Кардела, Ж. Панасюк). Стереотип є особливою формою збереження знань і оцінок, тобто концептом орієнтальної поведінки (У. Матурана); «формою раціонального пізнання світу, яка спрощує і прискорює оброблення інформації» (А. Белова) [3, с. 2].

Вітчизняна і зарубіжна гендерна лінгвістика представлена різними аспектами дослідженнями гендерних стереотипів на матеріалі лексики (О. Бессонова, О. Бондаренко, І. Ольшанський), фонетики (В. Потапов, Т. Шевченко), фразеології (І. Зикова, Т. Клименкова, Д. Малишевська), паремії (Ю. Абрамова, О. Дубенко, А. Кириліна); соціолінгвістичними (В. Потапов), психолінгвістичними (Н. Абубкірова, О. Андріанова, О. Горошко) та дискурсивними (О. Антинескул, Г. Богданович, Е. Піщікова) дослідженнями мовленнєвої поведінки статей; аналізом гендерного аспекту художнього дискурсу (Н. Борисенко, О. Козачишина, І. Морозова), рекламного дискурсу (Т. Ускова), а також спілкування в мережі Інтернет (М. Колеснікова, Л. Компанцева). Одним із напрямів гендерних досліджень є порівняльний аналіз гендерної комунікативної поведінки різних вікових груп (А. Мартинюк, Е. Піщікова), професійних груп (О. Горошко), аналіз статусів персонажів (Н. Борисенко, В. Маслова), а також невербальних засобів комунікації (Л. Солощук, Л. Коваленко) [3, с. 3].

Гендерна лінгвістика активно розвивається з другої половини ХХ століття. Поняття «гендер» увійшло в мовознавство саме як соціолінгвістична категорія і набуло там нового значення [4, с. 287]. Питаннями гендерної лінгвістики займаються А. Кириліна, І. Клецина, А. Холод, О. Горошко, О. Рябов, І. Халєєва, О. Вороніна, В. Сфремов та ін.

За визначенням А. Кириліної, «гендерні стосунки фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, відбиваючись на поведінці, зокрема і на мовній, особистості і на процесах її мовної соціалізації». Актуальність дослідження трансформації стереотипів «чоловік» – «жінка» в мові зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до гендерних складників мовної картини світу [5, с. 83].

Метою статті є здійснення лінгвостилістичного і концептуального аналізу різних способів відображення гендерних стереотипів у німецьких прислів'ях.

Завдання статті – визначити зміст і ознаки гендерних стереотипів, які здатні впливати на упередження та регулювати поведінку індивіда в системі соціальних зв'язків та відносин; довести високий рівень стереотипності німецьких прислів'їв як джерела закованої настанови; провести лінгвостилістичний і структурно-семантичний аналіз різних засобів вираження гендерних стереотипів на матеріалі німецьких прислів'їв; окреслити систему гендерно диференційованих нормативних настанов, що втілені у німецьких прислів'ях і є засобом відображення та формування гендерних стереотипів.

Актуальність дослідження полягає в інтегрованому підході до вивчення гендерних стереотипів, відображених у німецьких прислів'ях. З огляду на значимість цієї проблематики, доречно зазначити, що гендерний «вимір» дає можливість по-іншому подивитись на добре відомі факти або здобутки та інтерпретувати їх з урахуванням гендерної диференціації. Це дасть змогу виявити німецькі прислів'я, що відбивають символи жіночого досвіду, та трактувати по-іншому «непорушні поняття». Нове прочитання дає змогу відійти від традиційних, літературознавчих або соціально-політичних трактувань, проаналізувати прислів'я з урахуванням уявлень про поняття «чоловіче» і «жіночне». Вони є складниками культури й еволюціонують у процесі історичного розвитку. Актуальним є також розгляд стереотипів у контексті соціальної взаємодії як моделі поведінки.

Дослідивши різні трактування поняття «стереотип» у сучасній лінгвістичній літературі, робимо висновок, що його розуміння спирається на когнітивний характер процесів формування стереотипу та розглядає його як форму раціонального пізнання світу. Ці трактування вважаються взірцевими для всього класу речей, тобто як перебільшене переконання, що асоціюється з певною категорією. З іншого боку, це поняття розкриває соціальний характер та підкреслює соціокультурну марковану форму поведінки представника певної етнокультури [3, с. 5].

Термін «стереотип» було введено в науковий обіг американським соціологом У. Ліппманом. Під «стереотипом» У. Ліппман розумів особливу форму сприйняття навколишнього світу, що має певний вплив на наші почуття до того, як інформація дійде до нашої свідомості [6, с. 95].

Стереотипність ментального уявлення щодо представників певної статі стосується соціокультурної категорії гендеру. Ця категорія створюється та відтворюється у соціально-психологічному просторі лінгвокультурної спільноти у процесі взаємодії різних видів, які регулюються соціокультурними нормами.

Гендерний стереотип – це історично зумовлене типізоване в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку. Стереотипізація гендерних особливостей є складником явища категоризації дійсності відповідно до глобальної когнітивної моделі, що спрямовує інтерпретаційні процеси у русло аксіологічних орієнтирів лінгвокультури [7, с. 87].

Соціальна природа гендерних стереотипів пов'язує їх творення з політичним, релігійним, класовим, економічним, освітнім, сімейно-соціальним та іншими аспектами існування суспільства. Джерелом гендерних стереотипів виступає патріархальний устрій суспільства, біблійна мораль другорядності жінки, біологічне призначення жінки-матері та обмеженість її соціальних ролей.

Стереотипи існують у свідомості і підсвідомості людей, відбиваються в одиницях мови та моделях мовленнєвої поведінки. Мовні стереотипи є складником етимологічного і переносного значення слів, ідіом і релевантні в межах певної культури. Гендерні стереотипи присутні практично в усіх мовах і мають загальнолюдський характер. Вони пов'язані з мовним кодом та проявляються на лексико-граматичному, фонетико-фонологічному та комунікативно-прагматичному рівнях [3, с. 6].

У німецькій мові збереглися сотні образних висловів, в яких відображено багатовікові спостереження народу, його життєва філософія, досвід. Вони передають сталу думку людей, їхні почуття та характер, особливості спілкування одне з одним. Передають талановито, емоційно, яскраво, з почуттям гумору. Ці мовні мініатюри непереврені за формою та змістом. Вони виблискують як коштовне каміння у скарбниці народної мудрості [8, с. 42].

Стереотипне ставлення до представників різної статі, відображене у німецьких прислів'ях, формує образ типового чоловіка (сильного, владного, практичного, знаючого, керуючого, рішучого, рухливого, емоційно стриманого тощо) та типової жінки (хорошої господині, вродливої, вірної дружини). Серед прислів'їв, що характеризують статус чоловіка й жінки, помітна тенденція акцентувати чоловіка в будинку. Аналіз паремій німецького фольклору засвідчив, що існує багато позитивних характеристик жінки як ніжної, люблячої матері, гарної дружини для свого чоловіка. Неодноразово визначено головну роль жінки в родині. Бути дружиною, господаркою й матір'ю вважається природним призначенням жінки, тому прислів'я, що описують її як таку, виражають або передають нейтральну оцінку. Для чоловіка ж бути гарним сім'янином – окрема чеснота: *“Der Mann taub, die Frau stumm gibt die besten Ehen“* (Глухий чоловік і німа жінка – найкраще подружжя) [9, с. 59]. *“Die Frau tut es dem Manne gleich“* (Куди голка – туди й нитка, куди чоловік – туди й жінка) [9, с. 69].

Критикуються такі стереотипно жіночі якості, як балакучість, нераціональність, зла вдача, емоційна поверховість. Вона – брехлива, хитра і вивертка: *“Die Frau hält Ausverkauf“* (Розпродаж на жінках тримається) [9, с. 69]. *“Ein Mann, ein Wort, eine Frau, ein Wörterbuch“* (Де чоловік одне слово, там жінка – десять) [9, с. 90]. У німецькій ідіоматиці зафіксоване і досить зневажливе ставлення до інтелектуальних здібностей жінки: *“Es flog ein Gänschen über'n Rein, und kam als Gickgack wieder heim“* (Ворона за море літала, та розуму не дістала) [9, с. 29]. Наведене прислів'я є псевдообразом нераціонального мислення жінки. Крім того, народна творчість засвідчує велике бажання дівчат вийти заміж: *“Spröde Magd macht kühne Freier“* (Манірна дівчина робить женихів сміливими) [9, с. 178].

Більшість німецьких прислів'їв відображають ієрархічність стосунків чоловік – жінка за маскулітної позиції першості. Чоловік у німецьких прислів'ях представлений як виконавець прототипної соціально-психологічної маскулітної ролі добувача-годувальника, а жінка – як виконавиця прототипної фемінної ролі берегині домашнього вогнища, що спонукає їх обирати моделі поведінки, адекватні цим ролям: *“Ein Mann, ein Wort“* (Сказано – зроблено) [9, с. 90].

Негативної характеристики набуває діяльність жінки за межами домашньої сфери, чоловічі персонажі критикуються за небажання працювати або втрату працездатності: *“Not am Mann, Mann voran“* (Доки грим не гримне, мужик не перехреститься) [9, с. 53]. Слізливість, м'якість вважаються атрибутами жіночої поведінки й розглядаються як неприпустимі для чоловіка: *“Weder warm noch kalt“* (Ні масло, ні кашка, ні квасок, ні закваска) [10, с. 76].

Проте численними є докази «особливого ставлення» чоловіка до пияцтва: *“Durch Würfel, Kart’ und Kann’, wird mancher zum armen Mann”* (Карти і ниття не доводять до ниття) [9, с. 80]. *“Lass den Trunk dem Manne, aber nicht den Verstand in der Kanne”* (Пий, та розуму не пропивай) [9, с. 145].

Практично всі прислів’я тематичної групи «зовнішній вигляд», що характеризують або змальовують жінку, оцінно марковані стереотипи, порівнюють жінку із твариною або з іграшкою, часто жінка – сексуальний об’єкт: *“Dem einen gefällt die Mutter, dem anderen die Tochter und manchen alle beide”* (Кому мати, кому донька, а кому обидві) [9, с. 45]. *“Eine schöne Frau will jeder küssen”* (Вродливу жінку кожен хоче цілувати) [9, с. 95]. Гідним уваги є вивчення того, як жінки імпліцитно або експліцитно порівнюються з неживими предметами або тваринами.

Прислів’я тематичних груп «характер» та «інтелектуальні здібності» репрезентують типову в поданні німецького мовного товариства жіночу поведінку. Тут переважають негативні якості: балакучість і сварливість, метушливість і нісенітність, примхливість. У багатьох прислів’ях жінка – власність, що приносить тільки неприємності й турботи своєму хазяїнові. Здебільшого стереотипи, що дискримінують жінку й говорять про її неавтономність, свідчать про численні жіночі пороки: нісенітність, марнотратство, підступництво [1, с. 135]: *“Zehn alte Weiber, elf Krankheiten”* (Десять старих баб – одинадцять болячок) [9, с. 252]. *“Lange Haare, kurzer Verstand”* (Хоч на голові густо, та в голові пусто) [9, с. 6]. *“Zu große Neugier treibt den Vogel in die Schlinge”* (Допитливий Варварі ніс відірвали) [9, с. 20]. Переважні в кількісному відношенні позитивно марковані ідіоми акцентують насамперед такі «чоловічі» якості, як: чесність і надійність, сміливість і витримку, волю. До чоловіка народна думка звернена як до представника роду людського. Багато прислів’їв навіть застерігають чоловіків від усіляких життєвих безладь, пов’язаних з жінкою: *“Bei junger Frau und altem Wein ist gut fröhlich sein”* (Весело тому, хто молоду жінку і старе вино має) [9, с. 26]. *“Junge Frau und alter Mann sind ein Trauriges Gespann”* (Молода дружина і старий чоловік – сумна упряжка) [9, с. 137]. *“Wenn ein Alter ein junges Weib nimmt, so lacht der Tod”* (Ненадовго старий жениться. Оце тобі, бабусю, наука, не ходи заміж за онука) [9, с. 210].

Наведені прислів’я принижують і ображають жінку як особистість, деперсоніфікація жіночого початку сприймається в мові як очевидне, що підтверджує припущення про андроцентричність мови. Досить відкрити словник прислів’їв і стане очевидним факт, що майже всі прислів’я, що стосуються жінки, містять заперечення її ролі в суспільстві. Ці паремії показують, що в мовній традиції вкоренилася тенденція принижувати жінку [1, с. 135].

Зміст будь-якого прислів’я відтворює узагальнену думку. Такі думки притаманні не тільки німецькій культурі, а й багатьом іншим культурам, у яких довгі віки домінували патріархальні стосунки та погляди, де соціальна цінність чоловіка під впливом різних умов: історичних обставин, географічного місцезнаходження, політики, економіки, форм власності тощо – була значно вищою, ніж соціальна цінність жінки.

Такі узагальнені думки називають стереотипами. Тобто недоліки чи позитивні риси, які притаманні деяким жінкам і чоловікам, закріплені за всіма жінками або чоловіками, хоча у більшості з них цих рис може взагалі не бути. Так народжуються упередження. Тобто ми ще не знайомі з жінкою або з чоловіком, а вже припускаємо, відповідно до їхньої статі, які у неї або у нього є недоліки чи переваги. Такі погляди дуже глибоко укорінилися у свідомості. Вони важко піддаються переосмислюванню. Проте життя переконує нас у тому, що ці думки та погляди не завжди є об’єктивними та справедливими [8, с. 44].

Таким чином, мова є рушійною силою формування патріархальних стереотипів, що мають певні ризики як для жінок, так і для чоловіків. Їх існування є проявом мовного сексизму.

У статті розглянуто спектр питань, що стосуються уточнення тлумачення понять «стереотип», «гендер», «гендерний стереотип» у вітчизняному та західному мовознавстві; огляду сучасних лінгвістичних підходів до аналізу гендерних стереотипів. Проведений аналіз гендерних стереотипів у німецьких прислів’ях дає змогу дійти висновку, що вони відображають ієрархічність стосунків «чоловік – жінка» за маскулінної позиції першості. Зображення представників різної статі, відображене у німецьких прислів’ях, робить внесок у формування стереотипно позитивного образу типового чоловіка як соціально активного, сильного, владного, практичного, обізнаного, керуючого тощо та типової жінки – вродливої, слухняної. Лінгвокультурологічний та концептуальний аналізи німецьких прислів’їв дали змогу дослідити механізми і способи формування гендерних стереотипів у мовній та концептуальній картині світу представників німецькомовної спільноти.

У наведених пареміях краса як стереотипно важлива жіноча риса підпорядковується практичній меті: типові ролі ідеальної жінки – вміла господиня, турботлива мати та вірна дружина. Активність, необмеженість у просторі, рішучість, розум, емоційна стриманість – основні позитивні якості маскулінних персонажів.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнення: жінки присутні лише в деяких фрагментах картини світу, створюваної німецькими прислів’ями; очевидний андроцентризм, тобто орієнтованість мови на дефініції й оцінки, взяті з погляду чоловіків на світ: позитивно оцінюють якості, які необхідні, приємні або корисні для чоловіків – хазяїновитість, привабливість, невтручання в «чоловічі» справи (бізнес, політику тощо); створюючи образ жінки, німецькі прислів’я підкреслюють також її негативні риси; прислів’я німецької мови гендерно марковані й відображають принципи мовної спільноти в цілому.

Одержані результати не вичерпують висвітленої у статті проблематики, тому окреслюємо перспективи її подальшого дослідження. Звернення до історичного матеріалу дає змогу продовжити розроблення проблеми історичної зумовленості формування гендерних стереотипів, їх функціонування та трансляцію протягом поколінь. Компаративний аналіз проявів та відображення гендерних стереотипів на матеріалі німецьких прислів’їв та прислів’їв інших культур дасть змогу виділити універсальні та ідіоетнічні особливості сприйняття представників чоловічої і жіночої статей.

Література:

1. Кобякова І.К. Лінгвокомунікативні аспекти гендерних конструктів (в англомовних фразеологізмах) / І.К. Кобякова, А.В. Гема. Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. 2007. № 2. С. 133–138.
2. Пилипенко Ю.В. Гендерні стереотипи у паремійному фонді української та англійської мов: зіставний аспект. Сучасні напрями досліджень міжкультурної комунікації. 2011. С. 276–277.
3. Ткачик О.В. Гендерні стереотипи в англомовному фольклорі: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. К., 2008. 212 с.
4. Буяр І.Є. Гендерна лінгвістика: здобутки та перспективи. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Вип. 4. Луцьк, 2007. С. 287–290.
5. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. М., 1999. 155 с.
6. Lippman W. Public Opinion. WN.-Y., 1950. 273 p.
7. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі. Х.: Константа, 2004. 292 с.
8. «Ми різні – ми рівні». Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколенової. К.: «К.І.С.», 2007. 176 с.
9. Кудіна О.Ф., Пророченко О.П. Перлини народної мудрості: Німецькі прислів'я та приказки: Навчальний посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2005. 320 с.
10. Шалагина В.К. Немецкие пословицы и поговорки. М.: Институт международных отношений, 1962. 89 с.

Анотація

К. ДВОРОВА. ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

У статті досліджуються поняття «стереотип», «гендер», «гендерний стереотип». Йдеться про гендерні конструкти німецької мови, їх лінгвокогнітивні аспекти у німецькомовному просторі. Автором були визначені проблеми лінгвістичної гендерології та на прикладі прислів'їв німецької мови було доведено, що мова фіксує картину світу із чоловічої точки зору, де жіноче представляється, головним чином, у ролі об'єкта, а не суб'єкта дії.

Ключові слова: стереотип, гендер, гендерний стереотип, прислів'я, маскуліність, фемініність.

Аннотация

К. ДВОРОВАЯ. ОТОБРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В НЕМЕЦКИХ ПОСЛОВИЦАХ

В статье рассматриваются понятия «стереотип», «гендер», «гендерный стереотип». Речь идет о гендерных конструктах немецкого языка, их лингвокогнитивных аспектах в немецкоязычном пространстве. Автором были определены проблемы лингвистической гендерологии и на примере пословиц немецкого языка было доказано, что язык фиксирует картину мира с мужской точки зрения, где женское представляется, главным образом, в качестве объекта, а не субъекта действия.

Ключевые слова: стереотип, гендер, гендерный стереотип, пословицы, маскулинность, фемининность.

Summary

K. DVOROVA. REFLECTION OF GENDER STEREOTYPES IN GERMAN PROVERBS

The article deals with the concept of “stereotype”, “gender”, “gender stereotype”. It is about gender constructs in the German language and their cognitive aspects in the German-speaking area. The author has identified the linguistic gender problem and on the example of the German proverbs was proved that the language fixes the picture of the world from the man's point of view where femininity is mainly introduced as the object but not the subject of the action.

Key words: stereotype, gender, gender stereotype, proverbs, masculinity, femininity.